

A glagolita ê és az ószlovén nyelv hazája.

VOLF is, én is azt tartjuk, hogy a magyar nyelvbe került szláv szók javarészenek magyarázatára nincs más mód, mint az ószlovén nyelvhez fordulni, egyrészt mert kihalt az a szláv törzs, a melytől a legtöbb szláv szót átvettük, és nyelvéről semmi közvetlen tudomásunk nincs, másrészt mert a magyar nyelvbe átment szláv szókban nyilatkozó hangtani sajátosságok kétségtelenné teszik, hogy olyan szláv nyelvből vettük át a legtöbb szót, a mely az ószlovén nyelvvel szorosabban rokonságban állt. Jogunk van tehát, sőt kötelességünk a magyar nyelvbe került szláv szók fejtegetésénél első sorban az ószlovén alakból kiindulni, csak ha ebből nem magyarázható egy szó, szabad föltennünk, hogy más forrásból került, mint a szláv eredetű szók javarésze, és akkor természetesen kutatnunk kell, melyik élő szláv nyelvből származhatott át hozzánk az illető szó. Ebből világos, hogy VOLF is az ószlovén nyelvet ránk nézve igen fontosnak tartja, hiszen a nyelvünkbe került szláv elemeknek valóságos kulcsa, ha nem is forrása. Ebben tehát egyetértünk. De én tovább megyek és azt mondom, hogy minden, a mi e nyelvvel szorosabban kapcsolatban áll, fontos ránk nézve, fontos és fölötte érdekes ránk nézvé mindenek előtt az a kérdés is, hol keresendő annak az ószlovén nyelvnek a hazája. VOLF azt már nem tudja fölfogni, hogy magyar nyelvészt ez a kérdés hogy érdekelhet: «Dilettánságom», mondja helyes önbeismeréssel, nem bírja fölfogni, miért volna ez a kérdés «ránk magyarokra nézve is annyira fontos», ha bizonyos az, a mit ÁSBÓTH vitat, hogy az ószlovén nyelv hazáját nem Pannoniában, hanem Bulgáriában kell keresni. Azt tartom, akkor semmi vagy nagyon kevés közünk hozzá» (Nyk. 26 : 319.) VOLF e kijelentése valóban nem a legkisebb furcsaság abban az elejétől végig igen furcsa cikkben, a melyet *A tudomány szabadságáért* írt. Sajnálom, hogy ha VOLF-ot a tudományos kérdések csak akkor érdeklik, ha úgy dőlnek el, a mint ő képzelte; nem is az ő kedvéért szólok hozzá. még egyszer a kérdéshez, hanem abban a föltevésben, hogy többi nyelv-

vésztársaim igenis a tudományhoz méltó dolognak tartják, hogy tisztába akarunk jönni azzal a kérdéssel, miféle nyelv volt tulajdonképen az az ószlovén nyelv, hol volt annak a nyelvnek a hazája, a melyre tudományos dolgozatainkban annyiszor hivatkozunk.

Hogy e nyelv hazája, mind a mellett, hogy a magyar nyelvbe átment szók tanúsága szerint Magyarországon egy hozzá igen közel álló nyelvjárást beszéltek, nem lehetett Magyarország, azt a magyar *csép, déd, lép* (vogelleim), (anya-) *méh, néma, ebéd, aczél, répa, szomszéd, tészta* szók bizonyítják. A CYRILL-tól összeállított glagolita írásban, a melyben a legrégebb ószlovén forrásokat leírták, a megfelelő szókban olyan jelt használnak, a mely kezdettől fogva egyszersmind a *ja* hang jelölésére volt használatos. Nem tehető föl, hogy CYRILL, a ki olyan finom különbségeket tesz írásában, mint a milyen a két irrationalis hangzó más-más betűvel való jelölése, két annyira különböző hangot, mint a milyen az *é* meg a *ja*, egy jellel írt volna. Ha tehát *dédü, obédü* s a többi e fajta szókban szakasztott ugyanazt a jelt használta mint a *észli* (olv. jasli) «jászol», *Iěkovü* (Zogr. Máté IV. 21. olv. Ijakov) «Jakab», *ěko* (olv. jako) «mikép» szókban, akkor jogunk van föltenni, hogy az ószlovénben az első és a második csoporthoz tartozó szókban vagy szakasztott ugyanaz a hang csengett, vagy hogy a hasonlatosság olyan nagy volt, hogy a különben olyan finom hallású CYRILL a két hangot egy jellel tartotta kifejezhetőnek. Az csak szórszálhasogatás, ha VOLF a két hang teljes összeesését tagadja és ennek bizonyosságául LESKIEN óbolgár nyelvtanának 32. lapjáról azt a megjegyzést olvassa fejemre, hogy *ist doch kein vollständiger lautlicher Zusammenfall anzunehmen* (NyK. i. h. 325. l.). Hogy LESKIEN mit ért ezen a nem teljes összeesésen, az kiviláglik abból, hogy milyen okból tagadja a teljes összeesést: az *é*, ha eredeti, valamennyi szláv nyelvben mutatkozó *ja*-nak felel meg, az előtte való mássalhangzót «meglágyítja», jésíti, az az *é* azonban, a mely eredetileg *e*-féle hang volt és csakis később az ószlovén nyelv alapját képező nyelvjárásban kapott *ja*-féle hangot, nem jésíti az előtte álló mássalhangzót: eredeti *konja* alakból *koně*, azaz magyar betűkkel leírva *konya* lett, eredeti *něma*-ból ellenben *něma* lett, azaz körülbelül *njama* tiszta *n*-nel! Hogy ez LESKIEN nézete, hogy semmit sem magyaráztam bele, a mi nem LESKIEN meggyőződése, az kitűnik, ha nyelvtanának 5-ik lapján a cyrill *k* alatt ezt olvassuk: «da aber, mondja, das entsprechende glagolitische Zeichen *А* zugleich zum Ausdruck der Lautverbindung *ja* dient, muss es in dem Dialekt der betreffenden Quellen einen dieser verwandten Laut darstellen, vielleicht *ia*.» VOLF nem is sejtí, milyen szeretetreméltó irántam, mikor épen LESKIEN fölfogását fogadja el a vitatkozás alapjául. LESKIEN-nek esze ágában sincs tagadni, hogy az *e*-

hangból lett glagolita *ê* hangzásra nézve nagyon közel áll a *ja*-hoz, mi több, a VOLF-tól idézett helyen ez *ê* hangzásáról egyáltalában nem is szól, csakis az előtte álló mássalhangzóra tett hatásáról, VOLF tehát egyszerűen félreértette az illető helyet. Arra, a mit LESKIEN itt szóba hoz, szép analogiát találunk a horvát-szerb nyelv területén: a hercegovinai nyelvírásban az *ê*-ből rövid szótagokban *je* keletkezett, a mely szakasztott úgy hangzik, mint a régi *je* v. ö. *rječnik: rječnikü*-ből és *perje: perje*-ből. Mindamellett LESKIEN bizonyosan ezekről a hangokról is azt mondaná, hogy ist doch kein vollständiger lautlicher Zusammenfall anzunehmen, mert az *ê*-ből keletkezett *je* nem gyakorolja ugyanazt a hatást az előtte álló mássalhangzóra, mint a régi *je* v. ö. a *děca*-ból lett *djeca* alakot a *gvozđje*-ből lett *gozđ'e*-vel. Ha tehát VOLF nem tud erősebb argumentumot fölhozni, mint LESKIEN ama megjegyzését, akkor vajmi gyenge lábon áll az ő ellenvetése. Mert hiszen LESKIEN megjegyzése tökéletesen megáll akkor is, ha az *e*-hangból keletkezett *ê*-nek egyenesen *ja* hangzást tulajdonítunk. A különbség az *e*-hangból keletkezett *ê* meg a régi *ja*-ból keletkezett *ê* közt akkor csak is az volna, hogy amaz mindig *ja*-nak hangzott volna tiszta *j*-vel, míg ennek *j*-je már régebben összefolyt az előtte álló mássalhangzóval, úgy hogy tiszta *ja* hangzása csakis a szó elején vagy hangzók után maradt meg. Hogy LESKIEN is mindig csak olyan kiejtésre gondolt, a melyben határozottan kihallatszott az *a* hang, az kiviláglik abból, a mit a VOLF-tól idézett 20. fejezet végén olvasunk: Die nahe lautliche Verwandtschaft hat es indess mit sich gebracht, dass vereinzelt a für *κ* = *ê* geschrieben wird.

De menjünk egy lépéssel tovább! A bolgár nyelv egy jól ismert sajátága, hogy *ê*-ből *ea*-t, *ia*-t, *ja*-t fejlesztett. A nyelvírások e tekintetben erősen eltérnek egymástól, de épen CYRILL szülővárosa, Szaloniki közelében még ma is találunk olyan bolgár nyelvírást, a mely minden *ê* helyén *ja*-féle hangot tüntet föl. Minthogy most már a magyar nyelv fönt említett szavai, a *csép*-, *déd*-félék *ê*-je semmikép sem magyarázható egy *ea*, *ia*, *ja*-féle hangból, a melyet a glagolita írás megértéséhez okvetetlenül e szókban föl kell tennünk, minthogy továbbá e hangot az illető szókban még ma is megtaláljuk Szaloniki közelében, nem természetes-e, hogy ott keressük az ószlovén nyelv hazáját, a hol a glagolita írás e föl-tűnő sajátóságának keletkezését is a lehető legkönnyebben meg lehet magyarázni. Erre VOLF egy argumentummal felel, a mely méltán a legnagyobb ámulatba ejtethet bennünket, mikor megfontoljuk, hogy olyan embertől származik, a ki nagy bátran pálczát tör valamennyi szlavista fölött. «Ha a cyrill írás bolgár földön váltotta föl a glagolt és épen bolgár földön nem különböztetik meg az *ê* és *ja* hangokat, akkor méltán

kérdhetjük, honnan van az, hogy az a bolgár földön alakult cyrill írás mégis megkülönbözteti?» Kisül ebből, hogy VOLF, a ki meg akarja nekünk szlavistáknak oldani azt a kérdést, milyen nyelven írt a bolgár nyelvterületről, kész glagolita írással és valószínűleg egyes már otthon lefordított bibliaszövegekkel, a nagymorva birodalomba jövő CYRILL, kisül, mondom, hogy VOLF, a ki meg akarja czáfolni az ószlovén nyelv bolgár eredetét, azt sem tudja, mi fán termett a bolgár nyelv! Ha csak annyit tudna róla, a mennyit és épen az ő oktatására a NyK. 25:448. l. fölemlítettem, ilyen kompromittáló kérdés nem szaladt volna tolla hegyére. Én ott azt mondom: «A bolgár irodalmi nyelvben pl. még ma is azt mondják, hogy *djad* = ószl. *dědŭ*, magy. *déd*, de a többese, a hol a következő szótagban magas hangzó cseng, *dedi*-nek hangzik. E g y e s nyelvjáráásokban mindig *ja*-t ejtenek ilyen szókban, míg másokban, különösen nyugaton, Macedoniában, mindig *e*-t.» Hát olyan nehéz azt megérteni, hogy CYRILL Szaloniki környékén csakis *ja*-féle hangot hallván, nem különböztette meg az *ě*-t a *ja*-tól, míg északkeleti Bulgáriában, a hol csak a hangsúlyos *ě*, az is csak eredetileg kemény, nemjés mássalhangzó előtt, hangzik *ja*-nak, szükségét érezhették annak, hogy mikor amúgy is új írásjeleket kezdtek használni, a náluk már csak bizonyos esetekben összeeső két hangot az írásban megkülönböztessék. Ez annyira egyszerű okoskodás, hogy senki sem ütközött meg rajta, mikor OBLAK az Archiv f. slav. Phil. 17:161. l. ezt így formulázta: «Die Glagolica mit ihrem *Δ* für cyril. *ѣ* und *ѡ* wurde für einen südmacedonischen Dialekt, in dem urslav. *ja* und *ѣ* denselben Laut 'ä, 'ea hatten, in's Leben gerufen, die Cyrillica mit ihrem *ѡ* und *ѣ* ist hingegen einem östlichen oder, was weniger wahrscheinlich, einem nordmacedonischen Dialekt angepasst.» Hiszen ezzel OBLAK semmi újat nem mondott.

Arra nem is akarok súlyt fektetni, hogy a cyrill *ѣ* még sokáig a *ja* hang kifejezésére is szolgál, hogy a *ѡ* eleinte csak gyéren mutatkozik és alig nevezhető új betűnek, mert semmi egyéb mint a régi *Δ*, a mely elébe *iota*-t tettek, tehát két jelnek combinációja, a mely később is a cyrill írás hosszú használata után is keletkezhetett pl. az *e*-vel változó *ie* analogiájára. A régi cyrill források tele vannak *ja* helyett használt *ѣ*-ekkel, a melyeket lehetetlen mind abból magyarázni, hogy a cyrill kéziratok részben glagolita forrásokból folytak. Az ószlovén nyelv eredeti vonásait leghívebben megőrző, legrégebb cyrill kéziratok közé tartoznak egyebek közt az úgynevezett *Savina Kniga* és az Undolszkij-féle evangéliumtöredék. Az előbbiben *ѡ* és *ѣ* fölváltva használatosak, de *l* és *r* után következeteen *ѣ*-t találunk a *ѡ* helyén is, pl. *volě troja* olv. *volja troja*, *učitelě* o. učitelja, *roditelě* o. roditelja, *Samarěninŭ* o. Samarjaninŭ stb. stb. Az Undolszkij-féle töredékben *ѡ* elő sem fordul,

helyette következetesen κ -t találunk. Fölsorolom valamennyi esetet abban a sorrendben, a mint előfordulnak: *sěčvŭšu* olv. sějavŭšu, *vusě* o. vŭsěja, *ěvisę, sěělŭ* o. sějalŭ, *ěko*,*) *vŭsěčvry* o. vŭsějavry, *črstvŭč, nepričznini, vŭsěčvry* o. vŭsějavry, *diěvolŭ, čko že, čko, septębrę* (kétszer), *Glęgorię. Maksimięna, septębrę* (kétszer), *Ičkova, dekebrę, Ulięnię, čko, ubočvŭ, tvoč*. Mind ezekben a szókbán *ě* *ja*-nak olvasandó, kivéve a *sějati* «serere» igének minduntalan ismétlődő alakjainak első helyén álló κ -jét. A nemcsakértő is könnyen meggyőződhetik arról, hogy a cyrill κ ebben a régi töredékben nemcsak *e*-féle hangot, hanem *ja* *t* is jelent, ha a görög *διάβολος*-t *diěvolŭ* alakban, a Jakab nevet pedig *Ičkovŭ*-nak írva találja. A már említett *sěčti* ige, a mely *sějati*-nak olvasandó, az κ kétféle értékét egy és ugyanabban a szóban tünteti föl. Milyen szánalmas világot vetnek ezek az adatok VOLF egész okoskodására és eljárására. Csaknem másfél nyomtatott lapon foglal kozik a kérdéssel, de a tények ismeretét egyszerűen logikai furfanggal tartja pótolhatónak és lépten nyomon olyan dolgokat állít, a melyek a tényekkel homlokegyenes ellentétben állanak, pedig hogy el szeretné a világgal hitetni, hogy ő hivatva van a szláv nyelvészek, élők és halottak fölött itélni, és a legbonyolultabb problémákat megoldani, a melyeket a szláv nyelvészek nyilván azért nem tudnak helyesen megoldani, mert nincs annyi eszük, mint VOLF Györgynek, a ki még a tényekben való teljes járatlanságában is tisztábban lát nálunknál! De hagyjuk ezt, a tudományban nem szabad sentimentalisnak lenni, keressünk inkább még egy-két jellemző adatot a cyrill κ -nek *ja*-féle használatára. A híres Osztromir-evangelium, a melyet északi Oroszországban (az Ilmentó közelében fekvő — északi — Novgorodban) írtak 1056—57-ben, tele van *ja*-nak olvasandó κ -vel (l. Kozlovskij az Osztromir-evangelium nyelvéről írt értekezésének 21. s k. l. *Izslędovanija po russkomu jazyku* I., St.-Petersburg 1895). Még jellemzőbb a

*) JAGIÉnál *Specimina linguę paleoslovenicę* 49. l. 2. sor e helyen κ ko-t találunk, de hogy ez sajtóhiba, arról meggyőződhetünk SZREZNEVSKIJ kiadásából (*Drevnie slarjanskije pamjatniki jusovago pisima* 194. l. utolsó sor), de magának JAGIÉnak egy állításából is. JAGIÉ a *j*-vel kezdő cyrill jelek lassú szaporodásáról beszélve (eredetileg csak *ju*-tés *ja*-t írtak *io*-val), azt mondja: «Helyesen jegyzi meg a szerző (értsd AMFILOCHIJ archimandritát), hogy *ja, je, je, ja* a cyrill írásban újítások; még a mi napjainkig fönmaradt egy pár igen régi emlék, a mely vagy egyáltalában nem használja ezeket a jeleket, vagy néhányat használja ugyan, de igen ritkán, míg *ju* mindenütt mutatkozik, még ott is, a hol különben nincs *j*-s hangzó, mint pl. a nevezetes Undolszkij-féle töredékben. (JAGIÉ *Četyre kritiko-paleograficęskija sta'ŭ* 181. l.). Lejebb JAGIÉnál is helyesen κ -vel van írva a még négyszer előforduló *čko*.

legrégibb szerb okiratokban mutatkozó ez az íráshasználat, mert itt még annak gyanúja is ki van zárva, hogy talán glagolita forrásból való másolásból eredt az *κ*-nek *ja* helyén való használata. МАЈКОВ egész lap példát hoz föl rá a szerb nyelv történetéről írt művében (*Istoriја serbskago јazyka* 489. l.), én csak a legrégibb okiratokból akarok egy pár példát fölhozni, a melyek a MIKLOSICH-féle Monumenta Serbica 9 első számában található. Az I., II. számban *ja* hang nem fordul elő, az V. szám csak egy 3 szóból álló aláírást közöl, a VI. szám csak hivatkozás, ezek nem jöhetnek tekintetbe, csak úgy mint a bolgár nyelvű VII. számú okirat sem. A III. számú okiratban, a mely 1186-ból való, mindössze csak egy *ja* hangot találunk, azt is *κ*-val írva: *ězi knezi Miroslavi* «én Miroszav herceg». A IV. szám alatt találjuk azt a híres okiratot, a melyben KULIN, bosnyák bán, a ragusaiaknak szabad kereskedelmet biztosít az ő országában, *κ* betűt itt sem találunk, de igenis több *ja*-nak olvasandó *κ*-t: *ě bani bošniški Kulini* «én, Kulin, bosnyák bán», *priětelji* «amicus», *ě Radoe diěki* «én Radoje diák». A VIII. számú okiratban, a mely 1198-ban kelt, a *jako* szó háromszor fordul elő, mindig *κ*ko alakban, egy ízben azonban *κ*-t is találunk a *spasenija* szóban. A következő, ugyanabból az időből származó okiratban csak úgy hemzseg az *κ*-vel írt *ja* hang, én sorban kiírom az ide vágó eseteket, a mint olvasás közben rájuk bukkanunk: *višakoěko, ěko, moleniě siplěskaniě* (olv. siplěskanija), *ěko, pokaěnie, ěsno, žitiě, ěko, moě, razliěčnaě moě, Aleksiě, ěkože, Iěkova, kristiěnišky, ěkože, moě, znaniě, želaniě, uliěnikie, uliěnikomě, ězi*. Mindössze 23-szor találunk *κ*-t olyan helyen, a hol *ja*-t kell olvasnunk, *κ* ellenben ebben az okiratban egyetlenegyszer található e hang jelölésére — a *Milejachĭ* névben.

A fölhozott példákból, a melyeket játszva meg lehetne tizszeresíteni, világosan kitűnik, hogy az korántsem olyan bizonyos dolog, vajjon a cyrill *κ* és *κ* megkülönböztetése egykorú-e a cyrill írás első alkalmazásával, de utóvégre is ez a kérdés bennünket e helyen csak második sorban érdekel, mert ha e megkülönböztetésnek csíráját Bulgáriában is keressük, a nyelvi tények épen nem szólanak ellenünk, mert az a nyelvjárás, a melyben az eredeti *ě* mindig összeesik eredeti *ja*-val és a mely följegyzésére CYRILL a glagolita írást szerkesztette, csak igen kis területet foglal el (l. Archiv f. slav. Phil. 16 : 487), a cyrill írás más bolgár nyelvjárás területén keletkezett, a hol, a mint már fentebb kifejtettem, régi *ě*-ből csak bizonyos föltételek alatt vált *ja*, úgy hogy a cyrill *κ* — *κ* megkülönböztetés egészen jól megfogamozhatott akár bolgár ember fejében is.

Ezek után az elfogulatlan olvasóra bízom, valóban «hiányos ismeret és gyöngé logika» mondatta-e velem, hogy a glagolita írás-

ban az *ê* és *ja* összeesése hatalmas argumentum a pannoniai elmélet ellen.

A többire, a mit VOLF jónak látott «a tudomány szabadságáért» összeírni, izetlenség volna felelni. Igazolásomra elmondom e helyett vitánk rövid történetét:

I. VOLF 10 évi hallgatás után újra megpendíti azt a kérdést, összefügg-e az ószlovén meg az újszlovén nyelv és olyan hangon szól a szlavistákról általában, mintha azok csupa világesalók volnának: «Mennyi leleményt, fogást és fufangot fejtenek ki, csak hogy az ószlovén nyelv bölcsője, hazája folyton problema maradjon» (NyK. 25: 246). «A versengő idegen szlavisták ugyan meglehet, ezután sem akarnának látni, de azzal mi jövőre sem törődnénk, hanem jó kedvvel néznők továbbá is komikus logikai és nyelvtudományi bukfenzeiket» (u. o. 247. l.). Beszél azonkívül az «a mellett alattomban működő gyarló irigykedésük»-ről (már t. i. a szlavisták irigykedéséről (246. l.) és arról, hogy «ÁSBÓTH nem vette észre a kelepczét» (u. o.).

II. Én e szokatlan bátorságot, a melylyel egy nemszakértő egy tudománynak legnehezebb problémájához hozzá akar szólni és ilyen hangon hozzá szólni, kicsit különösnek tartottam és helytelenítettem, egyúttal a problema kellő megvilágításához szükséges adatokat nyelvésztársaim elé tártam (NyK. 25: 442—451.).

III. VOLF «tekintélyeskedést» lát abban, hogy én őt «dilettans»-nak mondtam (NyK. 26. 78.), de nyomban be is bizonyítja, hogy mennyire dilettans, mikor a legegyszerűbb állításmat is nevetséges módon félreérti. De azért azzal a dölyfös mondással végzi: «Denken ist schwer!» (u. o. 84.).

IV. Én kimutatom a VOLF cikkében található képtelenségeket semmivel sem élesebb hangon, mint a milyenen VOLF mindjárt kezdetből fogva szólt a kérdéshez (NyK. 26: 218—225.).

V. Erre következik VOLF — nagy jajgatása «a tudomány szabadságáért». Ebben a «despotismus» és «terrorismus» ellen vitt szent harcban természetesen már minden meg van neki engedve, hiszen nem a tudomány becsületéről van itt szó, hanem csak a tudomány — szabadságáról: elnevez engem «csócsarágó»-nak, egész tudományos működésemet «csócsarágás»-nak (NyK. 26: 320. és 326.), 9 nyomtatott lapon át a szó szoros értelmében lepiszkít engem, nem egészen 1½ lapon (314. s k.) szól igazán tudományos kérdéstről (a glagolita *ê*-ről), erről is csak azért, hogy teljes járatlanságát újra fényesen documentálja.

Sok érthetetlen momentum van VOLF-nak épen említett cikkeiben, de a mit legkevésbé lehet bennök érteni, az a naiv csodálkozás, a mely belőlök kéri, hogy ellenfele ép olyan élesen vág vissza, a mint

támadták. Pedig ha annyi önbeismerés volna benne, mint híres, sokkal gyengébb eszű druszájában, GEORGE DANDIN-ben, bizony nem csapna olyan nagy lármát, hanem így szólna magához: Vous l'avez voulu; vous l'avez voulu, George Volf, vous l'avez voulu!

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Befejező szó.

Mint a vita megindítóját, engem illet a befejezése is. Nem akarok e jogommal visszaélni, azért ÁSBÓTH OSZKÁR legutóbbi fölszólalására csak egy-két rövid megjegyzést teszek. A hosszú választól, úgy hiszem, fölment a jelen füzetben meginduló nagyobb dolgozatom: *Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás*. A múltkor megígértém, hogy az ószlovén nyelv hazájának kérdését legközelebb behatóan fogom tárgyalni (*A tudomány szabadságáért*. NyK. 26: 327). Szavamnak is álltam s így senki sem kénytelen e kérdésre vonatkozó korábbi dolgozataimmal vesződni, ha nem akar. De azért természetesen szabad és ÁSBÓTH most is megtette, mikor az idő már egy kicsit későre jár. Azért nincs ellene kifogásom, csak azt tartom, részemről elég, ha arra az említett újabb dolgozatomra utalok és minden további tárgyi fejtegetést akkorra halasztok, a mikor ellenfelem majd ezt is sziveskedik figyelmére méltatni. Így addig nem ereszkedem annak a taglalásába, hogy azok a százszor ismételt adatok, melyekkel ÁSBÓTH most újra azt iparkodik igazolni, hogy az ószlovén nyelv nem különböztette meg az *é* és *ja* hangokat, mit bizonyítanak vagy egyáltalán bizonyítanak-e valamit. Ismétléssel szerintem az adatok különben sem nyerne. A mi elég erős, az egyszer mondván is bizonyít, a mi meg gyöngye, az akárhányszor ismételve sem válik meggyőzővé. A gyöngye okokkal bizonyított dolog ugyan teljesen igaz lehet, de a gyarló emberiség csak erős bizonyítékoktól kényszerítve bírja fölfogni az igazságot, nem pedig ha újra gyöngén támogatják előtte. A tudósnak tehát nem szabad beérnie azzal, hogy a kifogásolt vagy gyöngélt bizonyítékokat egyszerűen ismételve, hanem újabbakkal és erősebbekkel, ha lehet, döntővel kell pótolnia. Ennyit általánosságban és tárgyi tekintetben.

A személyes ügyeknél valamivel tovább kell időznöm, de itt is rövidegre törekszem. Múltkori figyelmeztetésem (*A tudomány szabadságáért*. NyK. 26: 319—328) ÁSBÓTHOT nem bírta egy kis önismeretre ébreszteni. Mikor azt hiszi, legnyájasabban szól, akkor is mennydörög. Ez már természete, a miről ép úgy nem tehet, mint a galamb arról, hogy szelid. Most pedig még fölül is múlta magát. De az engem nem érint, mert csak tárgyi okokra hallgatok, kemény szó nem bír meg-

győzni. Ép oly kevéssé képes meghajlítani a puszta tekintély. Nekem ÁSBÓTH akárhányszor hivatkozhatik az ő szlavistaságára és akárhányszor vetheti szememre az én nem szlavista voltomat, én azért se alázattal ő benne nem hiszek, se vakon magamban nem bízom, hanem csak okaim erejére támaszkodom. De különben is «tudomány terén nem az a szakember, a ki erről magának bizonyítványt állít ki, hanem az, a ki olyat tanít, a mit a világ előtt tudományosan igazolni is képes». Ezt nem én mondom, hanem a *Századok* szerkesztője (idei I. füz. 91. l.), a ki pedig a tudós SZILÁGYI SÁNDOR. Ellenfelem nagy híve a tekintélynek és így e szavak helyességét már csak azért is el fogja ismerni, mert híres tudóstól erednek.

Köztem és ÁSBÓTH között valóban az a különbség, hogy ő egyre állítgatja ki magának a «szaktudós» bizonyítványokat és sorra aratja szaktudománya terén a — kudarcokat; így mikor a magyar kereszténységet szláv jövevényszavaink alapján szlávoktól származtatta, vagy írá sunkat a csehektől kerítette, vagy az újszlovén nyelvet az ószlovéntől legmesszebbre vetette, vagy a *zsoltár* szót cseh közbenjárással juttatta nyelvünkbe, vagy a cseh ř hangot a XIII. században keletkeztette stb. Én ellenben soha sem állítottam magamat a szlavisztikában szaktudósnak, sőt még dilettánsnak sem, hanem szerényen megelégedtem azzal, hogy ÁSBÓTHnak szláv nyelvtudományi tanítását, valahányszor összemérvétköztünk, mindannyiszor megdönthettem és a magam tanítását tudományosan igazolni tudtam. Hála isten, eddig még mindig sikerült. És a mi már annyiszor megesett, nem lehetséges-e az újra? Hátha a vita alatt levő kérdésben megint csak nekem lesz igazam és nem ÁSBÓTHnak? Ő azelőtt is mindig nagyon bizonyos volt a maga dolgában és engem számtalanszor letudatlanozott, de azért idővel mégis kénytelen volt állításait mind szépen visszavonni és az én tudatlan nézetemre térni. Ez a jelen esetben is legalább egy kis óvatosságra inthette volna. Vagy talán «szaktudósnak» oly nagy dicsőség «nem szaktudóstól» vereséget szenvedni, hogy erővel keresni kell? Mert mondom, a mi már nem egyszer volt, az megint lehet.

Ments' isten, hogy én azért valami nagy szlavistának képzeljem magamat. Én egyszerű magyar nyelvész vagyok, a ki a szláv nyelvtudományban csak épen annyira tájékozott, a mennyire elkerülhetetlen szükséges. Őszintén megvallom, hogy nekem jóval kevesebb szláv nyelvtudományi ismeretem van, mint a mi egyetlen szlavista «szaktudósnak». Még azzal sem dicsekszem, hogy legalább azt a keveset, a mit tudok, jobban tudom mint ő. Hiszen mi volna az, ha én jobban tudnám a keveset, mint ő a sokat? ÁSBÓTH azért ugyan mélyen lenéz; de nem volna-e különös, ha én nem szlavista létemre többet vagy csak annyit is

tudnék a szláv nyelvtudományból mint ő szlavista létére? Nekeim talán szabad kevesebbet tudnom, mert máskép nem érteném, miben különbözik a szlavista a nem szlávistától. A kérdés csak az, hogy tudok-e annyit, a mennyit a vitatott tárgy követel. A mi ezt nem érinti, azt nem is tartozom tudni. Ha tudom még azt is, a mire nincs szükségem, bizonyára nem baj; ha csak a szükségest tudom, ki vádolhat azért tudatlansággal? De egyáltalán miből következteti ÁSBÓTH, hogy én ezt vagy azt nem tudom? Abból talán, hogy nem említem? Hát ha erőtlenség vagy szükségtelenség itélem és azért mellőzöm, vagy ha épen csak feledékenységből hagyom ki? Bizonyos tehát, hogy nem tudom? Az ilyen okoskodást csak hagyja a tudományos napszámosoknak, a kik természetesen nem tudhatják, mennyit kénytelen az, a ki tudományos kérdés megfejtésén dolgozik, kutatva, gondolkozva összeszerezni és abból ismét mennyit az eredmény megállapításánál elejteni. Sokszor bizony század részét sem tárhatja ki annak, a mit céljára főlhalmozott. Erre azt mondhatja ÁSBÓTH, hogy azért én a szlavisztika terén mégsem vagyok illetékes. De hát avatkoztam-e én valaha olyan dologba, a mely csupán csak a szlavisztikára tartozik? Mindig csak határkérdésekkel foglalkoztam, a melyek a magyar nyelvészt ép úgy vagy még inkább illetik, mint a szlávistát. Írásunk eredetéről épen azt mutattam ki, hogy a szlavisztikának semmi köze hozzá. Vagy talán mostani kérdésünk olyan, melyhez csak a szlavisztikának szabad nyúlnia? Kit érdekel jobban, hogy a magyar nyelvben levő szláv jövevényszók honnan valók, a szlávistát-e vagy a magyar nyelvészt?

De nem feszegetem az illetékességet, habár látni való, hogy aligha én lennék a vesztes. Mennyire nem akarok én a szláv nyelvtudomány tulajdon igazába beleszólni, azt azzal is tanúsítottam, hogy az ószlovén nyelv hazájának kérdését csak addig mondtam ránk nézve fontosnak, a míg arra nyújt reményt, hogy megfejtésével az is magyarázatot nyer, hol, honnan és hogyan vettük legrégibb szláv jövevényszavainkat. A mint egyszer hazája Macedóniába esik és így ama jövevényszavaink eredete ismét homályba borúl, semmi közünk ahhoz a hazájához, ha csak azt nem mutatja ki ÁSBÓTH, hogy a honfoglaló magyarok Macedónián keresztül jöttek Pannóniába. Maga az ószlovén nyelv, mely egyedül világítja meg régi szláv jövevényszavaink alakját és jelentését, természetesen reudkívül becses nekünk; de hazája közelről és igazán csak akkor érdekel bennünket, ha oda esik, a hová régi szláv jövevényszavaink kívánják. A ki máshol keresi a hazáját, az a kérdést a magyar nyelvtudomány köréből kivonja és csupán csak a szlavisztikába utalja. Az aztán hiába mondja ránk nézve is fontosnak, mert cselekedetével megczáfolja szavait.

Csak még a legszemélyesebb dolgok vannak hátra. ÁSBÓTH befejezésül kivonatot közöl vitatkozásunkból. A ki azonban ebből itélné meg vitánk tárgyát, tartalmát és alakját, az igazságtalanságot követne el nemcsak én rajtam, hanem ÁSBÓTHON is. A tárgy méltó volt a megvitatásra és mindketten legjobb meggyőződésünk, legjobb tudásunk szerint védelmeztük nézetünket. ÁSBÓTH kivonatából pedig mindenki csak azt olvashatja ki, hogy mi a leghiábavalóbb dolgon a legesunyább módon feleseltünk. Hiszen igaz, hogy személyes vonatkozások is keveredtek a vitába, még pedig elég élesek, de sem egyedül, sem főképp ilyenekből nem állott. Hogy melyikünk idézte föl a személyes vitát, abban mi ketten, mint érdekelt felek, bírák nem lehetünk. A tárgyat, mea culpa, én vetettem föl (*Ószlovén, újszlovén*. NyK. 25: 244—247), de ÁSBÓTHOT akkor minden sértő száándék és minden sértő szó nélkül csak arra figyelmeztettem, hogy miuden tisztelete mellett se bízzék túlságosan a külföldi szlavistákban, kik a legfontosabb tanút, a mi nyelvünket, részint vagy egyáltalán nem, vagy csak gyarlón ismerik, részint pedig dölyfösen lenézik. Úgy nyilatkoztam róla, hogy «mint szlavista és magyar mindennel rendelkezik, a mi a kérdés helyes megfejtésére szükséges. Megvan benne a kellő tudomány és megvan benne a kellő elfogulatlanság» (246. l.). Végül így szoltam: «ÁSBÓTH mint magyar ember az ószlovén nyelv pannon eredetében ránk mint nem szlávokra nézve bizonyára nem lát dicsőséget, a mint másrészt kisebbségünknek sem tartaná, ha a bizonyítékok más eredetet mutatnának. Csak ki kellene vonnia abból, a mit nagyon helyesen valónak bizonyított, az elfogulatlannak egészen magától kinálkozó következtetést» (247. l.). Ebből mindenki megítélheti, hogy én ÁSBÓTHnak megadtam-e a kellő tiszteletet vagy nem és hogy szavaim igazolják-e azt a fenhéjazó hangot, melylyel engem válaszában (szintén: *Ószlovén, újszlovén*. NyK. 25: 442—451) rendreutasított. De neki az a szörnyű panasza, hogy sértően szoltam a külföldi szlavistákról. Hát mióta külföldi szlavista ÁSBÓTH, hogy az neki annyira fáj? Mért akar tehát minden áron a külföldi szlavistáknak hivatlan prókátora lenni?

A többi kemény beszéd aztán mind ebből folyt, azzal a különbséggel, hogy ÁSBÓTH engem mindig olyannal illetett, a mit nem bizonyított, én pedig neki mindig csak olyat hánytam föl, a mit világosan kimutattam. Bizonyíték alapján kimondani valamit, az lehet ugyan kiméletlenség, de bizonyára se jogtalanság, se gorombaság. Másképen vagyunk azzal, a mi bántót valaki bizonyíték nélkül mond. ÁSBÓTHnak különösen fájt STEINTHAL mondása: «Denken ist schwer». De vajjon nem rászolgált-e, hogy fejére idézzem, mikor egyszer nagy fennen azt mondta, ha én bebizonyítottam volna, hogy «teljes lehetet-

lenség», a mit GEBAUER cseh tudós állított, neki «még akkor is joga lett volna GEBAUERBA inkább bízni, mint VOLFBA» (Nyr. 15 : 119)? A ki így beszél, nem nézi-e le a tekintély bálványa kedvéért a józan észet, nem vágja-e sutba a gondolkozást? A legkeményebbet is, a mit róla mondtam, saját szavaival igazoltam. Vizsgálja meg bárki, csak egyetlen egy alaptalan szót engedtem-e meg magamnak, és vizsgálja meg azután, vajjon ÁSBÓTH is megtartotta-e ezt a kötelel határt. De azért kedves ellenfelem csak legyen nyugodt, én nem panaszkodom és nem panaszkodtam ellene. Múltkori fölszólalásom sem volt följajdulás, hanem afféle parænesis, jóakaró figyelmeztetés, melyre korom följogosított, tapasztalatom kötelezett és ÁSBÓTH hatalmaskodása kényszerített. Ha ő mást olvasott ki belőle, akkor nagyon rosszul értelmezte és én a tekintetben, hogy főképp neki akartam okulására hatni, mindenesetre oleum et operam perdidi. De se baj; csak másokkal bánják ezentúl emberségesebben, én szívesen elviselem legválogatottabb nyájaskodásait is, nem ugyan, mintha okom volna «Dandin druszám» példája szerint magamra vetni, hanem hálából azokért a győzelmekért, melyekre a szláv nyelvtudomány mezején nem szlavista létemre legkiválóbb szlavista «szaktudósunkkal» szemben mindenkor oly hathatósan segített.

VOLF GYÖRGY.*)

Házsongárd. A kolozsvári *házsongárd*-ról régóta tudjuk, hogy német jövevény (v. ö. MELICH: Német vendégszók); azt azonban senki sem tárgyalta, minő úton vált a magyarban a *garten* > *gárd*. Megértetik ezt a következő német nyelvi adatok: erd. sz. *wengert*, m. *weingarten*. So sagen wir für Baumgarten, *Bangert* (Ungarisches Magazin, SEYVERT: Von der siebenbürgischsächsischen Sprache I:281) tir. *wei' gert* SCHÖPF 176, SCHMELLER. A kolozsvári *házsongárd* tehát kétségtelenül szász eredetű, a hol a *gárd* < *gert*-ből a hangzöilleszkesedés folytán vált mélyhangúvá. Helynevekben: Hopfgarten, Ochsegarten, Gardsee stb. SCHÖPF 177. M. J.

*) Ezzel a polemiát befejezettnek nyilvánítjuk.

A szerk.